УДК 75.04

О.Л. Улемнова

РӘССАМ Р.Г. ЗАҺИДУЛЛИН ИҖАТЫНДА ТАТАР ХАЛКЫ ТАРИХЫ ҺӘМ МӘДӘНИЯТЕ

Статья посвящена заслуженному деятелю искусств Республики Татарстан, художнику-живописцу Р.Г. Загидуллину. Автор раскрывает биографию художника, особенности его творческой индивидуальности, жанровые и стилевые предпочтения, истоки его художественного языка. Художник органично соединяет академические методы изображения с приемами импрессионистической и постимпрессионистической живописи. Это позволяет ему создавать условное пространство картины, в котором историческая и бытовая достоверность соединяется с идеалистическим взглядом на события и людей. Автор подчеркивает приверженность художника основной теме – многовековой истории и культуре татарского народа, которую он раскрывает в картинах исторического и бытового жанров, посвященных разным историческим этапам. В живописных сериях «В стране болгар», «Казанское ханство» нашли отражение древние формы государственного устройства татарского народа и его предков, традиционные занятия мирного времени (пахота, охота, торговля и пр.), разные социальные и возрастные слои татарского общества прошлых веков. В серии «Наша деревня» художник представляет традиции и обычаи татарского народа, которые прошли сквозь века и сохраняются в сельском укладе татар на современном этапе. Р.Г. Загидуллин передает прошлое не столько через исторические события и исторические лица, сколько через типические персонажи, воссоздавая дух исторического времени. При создании исторических полотен художник опирается на исследования татарских ученых – историков и археологов. Его картины настолько полно, достоверно и разносторонне раскрывают жизнь татарского народа, что их широко используют для иллюстрирования трудов по истории и учебников по татарскому языку и литературе.

Ключевые слова: живопись, исторический и бытовой жанры, история и культура татар.

The article is dedicated to the Honored Artist of the Republic of Tatarstan, the painter R.G. Zagidullin. The author reveals the biography of the artist, the features of his creative personality, genre and style preferences, the origins of his artistic language. The artist organically combines academic methods of image with impressionistic and post-impressionistic art. This allows him to create a conditional space of the picture in which historical and everyday authenticity are combined with an idealistic view of events and people. The main theme of the artist is the centuries – old history and culture of the Tatar people. He reveals this theme in paintings of historical and everyday genres dedicated to different historical stages. The painting series “In the Land of the Bulgarians” and “Kazan Khanate” reflect the ancient forms of government of the Tatar people and their ancestors, traditional peacetime occupations (plowing, hunting, trading, etc.), and various social and age strata of Tatar society in the past centuries. In the series “Our Village”, the artist presents the traditions and customs of the Tatar people, which have passed through the centuries and are preserved in the rural life of the Tatars at the present stage. R.G. Zagidullin reconstructs historical

events and everyday life in his paintings, embodies typical characters, and recreates the spirit of historical time. In the process of creating historical paintings, the artist relies on the research of Tatar historians and archaeologists. His paintings reveal the life of the Tatar people so fully, reliably and comprehensively that they are widely used to illustrate works on history and textbooks on the Tatar language and literature.

Keywords: painting, historical and everyday genres, history and culture of the Tatars.

Равил Заһидуллин – бүгенге көндә Татарстанда эйдәп баручы рәссамнарның берсе. Ул 35 елдан артык актив иҗат итеп, югары һөнәри үрләр яулаган һәм зур темага – татар халкының тарихына һәм мәдәниятенә тугрылык саклаган рәссам-график. Останың туган халкына багышланган күпьеллык иҗаты югары бәяләнеп, агымдагы елда Р. Заһидуллин «Болгар илендә», «Казан дәүләте», «Безнең авыл» дип исемләнеп, өч сериягә кергән картиналары өчен (бу әсәрләрне 2000–2010 елларда иҗат ителгән полотнолар берләштерә) Татарстан Республикасының Габдулла Тукай исемендәге Дәүләт премиясе номинанты булды.

Равил Габделбәшир улы Заһидуллин 1960 елның 28 октябрендә Казанда туа. Кечкенәдән үк ул рәсем ясарга ярата, әлеге мавыгуы 1978 елда аны Казан сәнгать училищесына алып килә. 1984 елда ул училищеның педагогика (тасвирый сәнгать) бүлеген тәмамлый һәм үзенең педагоглары Б.И. Майоров, Т.М. Юдина традицияләрен дәвам итеп, берничә ел дәвамында республиканың төрле уку йортларында – Мамадыш балалар музыка мәктәбендә (1984–1985), Казан шәһәренең Идел буе районы пионерлар һәм мәктәп укучылары йортында (1985–1987), Казан шәһәренең 4 нче балалар сәнгать мәктәбендә (1987–1990) рәсем дәресләрен алып бара.

Параллель рәвештә Р.Г. Заһидуллин иҗат эше белән дә шөгыльләнә һәм 1982 елдан башлап төрле дәрәҗәдәге республика, зона, бөтенроссия, бөтенсоюз, ә 1990 еллар башыннан халыкара һәм чит илләрдә узган күргәзмәләрдә катнаша башлый. 1990 елда Р.Г. Заһидуллинны, Б.И. Урманче һәм Б.И. Майоров тәкъдиме буенча, Россия Рәссамнар берлегенә (хәзер Татарстан Рәссамнар берлеге – «Россия рәссамнары берлеге» Бөтенроссия иҗат иҗтимагый оешмасының төбәк бүлеге) кабул итәләр. 1990 елдан башлап ябылганчы (1998) Р.Г. Заһидуллин РСФСР Сәнгать фондының Татар иҗат-җитештерү комбинатында рәссам буларак хезмәт куя. 2012 елда Р.Г. Заһидуллин тагын бер сәнгать берләшмәсенә – Россия рәссамнары иҗат берлегенә («Россия рәссамнарының иҗат берлеге» гомумроссия иҗтимагый оешмасының Татарстан Республикасындагы төбәк бүлегенә) керә. Рәссамның күпьеллык иҗаты югары бүләкләргә лаек була: 2014 елда аңа Татарстан Республикасы Мәдәният министрлыгының Б.И. Урманче исемендәге, 2016 елда Россия Сәнгать академиясе һәм Татарстан Республикасы Хөкүмәтенең Н.И. Фешин исемендәге премияләре тапшырыла. 2014 елда Р.Г. Заһидуллинга Татарстан Республикасының атказанган сәнгать эшлеклесе исеме бирелә.

Мөстәкыйль иҗат юлына чыгуга ук Р.Г. Заһидуллин үз сәнгать методын һәм темасын сайлый. Аның бөтен иҗаты аша, кызыл җеп булып, тарихи һәм көнкүреш жанрларындагы картиналары сузылып бара. Киң катлау тамашачыларның һәм профессионалларның (рәссамнар, сәнгать белгечләре, журналистлар) аның иҗаты белән даими кызыксынуы, аның талантын тануы, республика һәм федераль дәрәҗәдәге бүләкләр тапшырылу рәссам сайлаган юлның дөрес булуы турында сөйли.

1986 елда Казанда Г. Тукайның тууына 100 ел тулуга багышланган республика сәнгать күргәзмәсендә катнашу Р.Г. Заһидуллинга аеруча зур уңыш китерә. Күргәзмәдә «Кырлай турында истәлекләр» сериясе куела. Миниатюра форматына тартым кечкенә картиналарда традицион яшәешне саклаган татар авылының табигате һәм тормышы сурәтләнә. Серия теманың үзенчәлекле чишелеше, эчкерсезлеге, үзгә сәнгатьчә манерасы белән тамашачыларның да, сәнгать белгечләренең дә игътибарын шунда ук җәлеп итә. Д.К. Вәлиева соңрак бу серия турында болай дип искә ала: «... это не были миниатюры в их традиционно-восточном понимании. Картины были очень невелики, но написаны с такой любовной тщательностью, душевным теплом, увлечением, подробностью письма, что хотелось их долго рассматривать, изучать. В них были та свежесть и то очарование, что возникает от встречи с чем-то истинным и самобытным. В них я услышала национальную мелодию, древнюю мелодию моего народа» [1: 29]. Р.Г. Заһидуллин иҗатының башлангыч чорында булган сәнгатьчә манера озак еллар дәвамында үзгәрешсез кала, бу рәссам натурасының ныклыгы, аның үзе сайлаган юлның дөреслегенә ихлас ышануын дәлилли. Р.Г. Заһидуллин картиналары реалистик һәм бер үк вакытта шартлы да – ул академик сурәтләү алымнарын (туры һәм һава перспективалары, фигураларны һәм йөзләрне күләмле итеп модельләштерү, классик композицион төзелеш) импрессионистик һәм постимпрессионистик рәсем сәнгате алымнары (аерым буяу төшерү, чиста төсләр) белән органик рәвештә бергә куша, бу аңа картинада шартлы киңлек булдырырга мөмкинлек бирә. Ә анда инде тарихи һәм тормыш дөреслеге вакыйгаларга һәм кешеләргә идеалистик караш белән тоташа. Р.Г. Шаһиева үзенә генә хас образлы тел белән Р.Г. Заһидуллин турында болай дип яза: «прародитель стиля подлинного национального импрессионизма, адекватного татарскому мелизму – «монг» (моң) – близким по звучанию звукам флейты, гобоя и древнего фольклорного певца» [2: 11].

Рәссам чынбарлыкны бизәп тасвирламый, ә туган халкының иң яхшы эчке һәм рухи сыйфатларын, татар авыллары һәм шәһәр тормышында озын-озак тарихи үсеш юлында барлыкка килгән милли эстетик кыйммәтләрне, гасырлар дәвамында тупланган тәҗрибәне чагылдырган традицион яшәү рәвешен гәүдәләндерә. Рәссам иҗатына хас әлеге сыйфатны Р.Г. Шаһиева да билгеләп үтә. Аның сүзләренә караганда, Р.Г. Заһидуллин полотноларында идеаль гүзәллек, игелек,

тынлык һәм гармония дөньясы – бөтен кешелек фәлсәфәсендә гениаль утопияләрнең берсе сурәтләнә [2: 10].

1980 елларда яшь рәссамнар арасында Р.Г. Заһидуллин милли темага һәм аны традиционлык рухында аңлатуга тугрылыгы, гасырлар дәвамында төзелеш сәнгате, агач архитектурасы, декоратив-гамәли сәнгать формаларында (ә аларга бизәклелек һәм полихромия хас) үсеш алган татар сәнгатьле мәдәниятенә күмелеп иҗат итүе белән аерылып тора. Татар сәнгатенә хас бу сыйфатлар академик белемгә, Европа сынлы сәнгате традицияләренә таяна һәм Р.Г. Заһидуллинның шәхси сәнгать телен барлыкка китерә. Д.К. Вәлиева билгеләп үткәнчә, рәссам эшләренең миниатюра форматында булуы, аның детальләргә игътибары нәкъ менә татар халкының традицион сәнгатенә хас үзенчәлекләр, күләме белән «кечкенә» әйберләр (чигүле яулыклар, сөлгеләр, шәмаилләр һ. б.) белән бәйле. Алар тамашачы күзен кечкенә формаларны, композицияләрне күзәтергә, бизәкләрне җентекләп карарга өйрәтә. Д.К. Вәлиева сүзләренә караганда, бу Р.Г. Заһидуллинның татар халкының психологиясен, сәнгатькә мөнәсәбәтен дә тирән тоемлавын чагылдыра [1: 29].

2000 елларда Р.Г. Заһидуллин, үзенең үзенчәлекле шәхси стилен саклап, полотноларының форматын зурайта. Бу аның татар халкының эпик тарихына, масштаблы тарихи вакыйгаларга мөрәҗәгать итүе белән дә бәйле.

Татарстан сәнгатендә Р.Г. Заһидуллин тарихи һәм көнкүреш жанрларын берләштергән жанрны тудырды, дип әйтә алабыз. Рәссам халыкның тормыш-көнкүрешен, яшәү рәвешен һәм милли архитектураны реконструкцияләүне, халыкның традицион шөгыльләрен һәм гадәтләрен синтезлый, үткәндәге дөреслекне тарихи вакыйгалар һәм тарихи шәхесләр аша гына түгел, ә заман рухын яңартып, типик персонажлар аша да җиткерә.

Үз картиналарында рәссам төрле чор татар тарихы һәм көндәлек тормыш белән бәйле вакыйгаларның аерым эпизодларын сурәтли. Көнкүреш жанрына караган картиналарында ул йолаларны һәм гореф-гадәтләрне игътибар үзәгенә ала. Рәссамның күпсанлы картиналары татар халкының тормышын шулкадәр тулы һәм киң итеп ачалар ки, аларны хәтта татар тормышы энциклопедиясе дип атарга мөмкин. Тарих белән бәйле хезмәтләрне, татар теле һәм әдәбияты буенча дәреслекләрне бизәгәндә, Р.Г. Заһидуллин картиналарын еш кулланалар. Мәсәлән, С. Шәмси һәм И. Измайлов авторлыгында язылган «Волжская Болгария в рассказах для детей» («Мәгариф», 1995) [3], 2000 елларда Татарстан китап нәшриятында «Татар тарихы» сериясендә чыккан китаплар өчен акварель композицияләрен генә алыйк.

Рәссам үткәндәге вакыйгаларны сәнгатьчә аңлатып кына калмый, ә үз картиналарының эчтәлегенә фәнни нигезләнгән позицияләрдән якын килә, татар галимнәре – тарихчы һәм археологлар А.Х. Халиков, Р.Г. Фәхретдинов, И.Л. Измайлов, Ф.Ш. Хуҗин һ. б. ның хезмәтләрен

китап читенә карандаш белән билгеләр куя-куя җентекләп өйрәнә, аерым өзекләрне күчереп ала һәм картиналарын язганда шуларга таянып эш итә. Аның эшләренә ихтыяҗ зур булу шуның белән дә аңлатыла.

Р.Г. Заһидуллинның озак еллар дәвамында язылган картиналарын өч сериягә берләштерергә мөмкин. Аларда тыныч тормыш һәм сугыш хәрәкәтләре, төрле ел фасылларында шәһәр һәм авыллар, гади крестьяннардан алып бәкләргә һәм ханнарга кадәр төрле социаль катлаулар, төрле буын вәкилләре – балалар, яшүсмерләр, өлкәннәр һәм картларның үзара мөнәсәбәтләре гәүдәләндерелеп, халкыбыз тормышының өч чоры ачыла.

«Болгар илендә» сериясе иң борынгы тарих сәхифәләренең берсенә багышланган. Рәссам картиналарында борынгы Биләр һәм Болгар шәһәрләрен яңадан торгызганда, урам һәм мәйданнарны милли костюмнар кигән һәм көндәлек эш-мәшәкатькә чумган ир-ат, хатын-кыз һәм балалар фигуралары белән җанландыра. «Иртә белән Болгарда» (2022) картинасында ул борынгы сугышчыларны һәм галимнәрне чагыштыра, Җамигъ мәчет күренеп торган шәһәр урамында хәрби киемдәге ир-атның мәдрәсәгә ашыккан шәкерт белән очрашуын сурәтли. «Иртә белән Биләрдә» (2016) картинасында ул тамашачыга шәһәрнең базар мәйданындагы кышкы иртәне тасвирлый, анда сәүдәгәрләр үз кибетләренә товар ташый, халык базарга агыла. «Болгар бикәсе» (2019) картинасында XII гасыр Болгар шәһәрләренең берсендә бәк йорты ишегалды сурәтләнә, анда мех тун һәм баш киеме кигән зифа буйлы ханым балаларның кышкы уеннарын күзәтә.

Болгарларның традицион шөгыльләрен – җир сөрү, ауга чыгуны сурәтләү рәссамга туган як табигатенең матурлыгын күрсәтергә мөмкинлек бирә. «Сабан» картинасы (2015) X гасырда болгарларның дәүләтнең көньяк районнарына язгы кыр эшләренә чыгуын тасвирлый. «Ау» (2022) картинасында болгарлар Иделнең күпсанлы култыкларында үрдәк аулыйлар, шул ук вакытта бу X гасырда яшь сугышчыларны сугыш һөнәренә өйрәтү кебек тә аңлашыла. Халыкның терлекчелек белән шөгыльләнү ысулларында сакланган күчмә тормыш мирасы «Күченү» (2014) картинасында чагылдырылган. «Кар диңгезенә таба» (2019) картинасы XII гасыр вакыйгаларын чагылдыра: монда Идел буе болгарлары мех белән сату иткән Төньяк халыкларына сәүдә экспедициясенә хәзерлек бара.

Тарихның фаҗигалы сәхифәләре сугыш темасына багышланган картиналарда ачыла, рәссам каһарман болгарларның, шәһәрне саклаучыларның сынмас рухын гәүдәләндерә. «Болгар алыплары»нда (2019) XII гасырда дошман гаскәрләре якынлашканда Болгар сугышчыларының ныгытмалар периметры буенча ничек оборона тотуы күрсәтелә. «Биләрне саклау» (2014) картинасы 1236 елның көзендәге вакыйгаларга – Идел Болгарының башкаласы Биләрне Субәдәй җитәкчелегендәге монгол яуларыннан саклауга багышлана.

«Казан дәүләте» сериясендә Р.Г. Заһидуллин Казан ханнарының тантаналы церемониалларын, җәен һәм кышын шәһәрдәге сәүдә тормышына хас үзенчәлекләрне ачып, аның мәһабәт архитектурасын, хакимнәр һәм сугышчылар, һөнәрчеләр һәм гади халык костюмнарын реконструкцияләп, ханлык башкаласының тыныч тормышы сәхифәләрен яңарта. «Хан күтәрү» (2007) картинасында борынгы төрки йола чагылыш таба: Казан ханлыгындагы дүрт аксөяк ыруы вәкилләре хан титулына дәгъва кылучыны алтын киездә югары күтәрәләр. Бу – хан итеп сайлауны символлаштыра. Вакыйга мәчеттә бара: хөтбә укыла, анда катнашучылар вак тәңкәләр ыргыталар һәм яңа сайланган хакимне сәламлиләр.

«Казан. Капка янында» (2021) картинасында ханның ат өстендә, үзенең яраннары белән бергә, ныгытмадан бистәгә чыгуы сурәтләнә. Аны сәламләргә халык төркеме – аксөякләр һәм һөнәрчеләр җыелган. «Казаклар сатулаша» картинасында (2022) казаклар (Казан ханлыгында хәрби-йомышлылар сословиесе) XVI гасыр Казанында сәүдә барган урамнарның берсендә иптәшләре өчен итек сайлыйлар. Болак буендагы бистәнең сәүдә тормышы «Казанда кышкы базар» картинасында урын ала (2015).

«Кол Шәриф шәкертләре белән» (2012) картинасында рәссам Иван Грозный гаскәрләренә каршы Казан өчен соңгы сугышта шәһәрне саклаучыларның фидакярлеген ача: сәет Кол Шәриф җитәкчелегендәге мөгаллимнәр, шәкертләр белән бергә, мәчет түбәсеннән торып, Мәскәү гаскәре белән сугыша. «Сары батыр чирүе» (2010) картинасында, Иван Грозный гаскәрләре Казанны яулап алганнан соң, татар халкының азатлык көрәше башлануы күрсәтелә. Баш күтәрүчеләрнең берсе – Сары батыр – Иделнең уң ярына (тау ягына) күчә һәм 1553 елда басып алучыларга каршы көрәшә.

«Безнең авыл» сериясендә Р.Г. Заһидуллин традицион татар авылын яратып һәм барлык нечкәлекләрен белеп тасвирлый, XIX гасырга формалашып беткән традиция һәм гореф-гадәтләрне чагылдыра: табигый ландшафт, уеп-кисеп декоратив бизәк төшерелгән һәм төрле төсләргә буялган агач корылмалар, дини йолалар, халык бәйрәмнәре, милли костюм, гаилә тормышы, төрле буыннар арасындагы мөнәсәбәтләр. Бу сериягә кергән картиналарда рәссам татар традицияләренең, татар милли характерының асылын тәшкил иткән барлык яхшы якларны бергә туплый, идеаль татар дөньясы образларын күрсәтергә тели, аларны чынбарлыкта торгызырга омтыла.

«Сабантуй. Көрәш» (2014) картинасында XIX гасыр татар авылындагы милли бәйрәм сурәтләнә: мәйдан уртасында көрәшчеләр бил алыша, староста бәйрәмне күзәтә, тәртип саклый. «Тиздән Сабантуй бәйрәме» (2021) картинасында бәйрәмгә әзерлек вакыты тасвирлана: Сабан туе алдыннан авыл старостасы балалар белән бергә авылдагы бөтен йортларны әйләнеп чыга һәм катнашучылар өчен бүләк җыя.

XIX гасыр ахыры татар авылындагы печән вакыты «Зәңгәр күлмәк» (2021) картинасында чагылыш таба. «Авыл мулласы» (2022) картинасы XIX гасыр татар авылы тормышын сурәтли: урам буйлап алтын чапан, ак чалма кигән, култык астына китап кыстырган мулла бара, ә икенче планда балта осталары яңа йорт өчен агач бура җыялар. «Авыл урамы» (2022) картинасы XX гасыр башында авыл мулласының өлкән яшьтәге балта остасы белән сөйләшүен күрсәтә.

Р.Г. Зәһидуллин балачак дөньясын аерым бер җылылык һәм ярату белән тасвирлый, буыннарның тыгыз бәйләнешен ассызыклый, өлкәннәрнең балаларны кайгыртып һәм аларга үз тәҗрибәләрен тапшырып, яшь буынны ни рәвешле тәрбияләвен күрсәтә. Бер картинада бабай, оныкларына җылы киемнәр кидереп, төреп, аларны агач чаналарга утыртып, мунчага алып бара («Мунчага», 2022), икенчесендә койма буендагы эскәмиядә утырган бабай йөгереп барган җиреннән туктап калган кечкенә малай белән сөйләшә («Бабай белән малай», 2019). «Кошлар көтүчесе» (2019) картинасы аерым лиризм белән сугарылган, анда тал күләгәсендә курайда уйнаучы малай һәм аның көен ишетеп килгән кошлар сурәтләнә.

Р.Г. Зәһидуллин – Татарстанның иң үзенчәлекле тасвирый сәнгать осталарының берсе. Аның югары профессиональ дәрәҗәдә индивидуаль манерада язылган картиналары бай татар тарихының төрле сәхифәләрен гәүдәләндерә, халыкның традицион яшәү рәвешен, аның көнкүрешен һәм дини гореф-гадәтләрен чагылдыра. Р.Г. Зәһидуллин үзенең иҗаты белән татар халкының матди һәм рухи мәдәниятен үстерүгә, күпмилләтле республикабыз сәнгатенә үзеннән зур өлеш кертә.

Әдәбият

1. *Валеева Д.К.* В миниатюрах – душа народа // Идель. 1991. № 4. С. 29.

2. *Шагеева Р.Г.* Оазисы Атлантиды прошлого // Юный художник. 2020. № 12. С. 9–11 (ил.).

3. *Шамси С., Измайлов И.* Волжская Булгария в рассказах для детей: Учебное пособие для начальных классов по истории и культуре Татарстана. Казань: Магариф; Слово, 1995. 80 с.: ил.

Улемнова Ольга Львовна,
сәнгать фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Сәнгать белеме үзәге әйдәп баручы фәнни хезмәткәре

Улемнова Ольга Львовна,
кандидат искусствоведения, ведущий научный сотрудник Центра искусствоведения Института языка, литературы и искусства имени Г. Ибрагимова АН РТ

oulemnova@mail.ru